

ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา

Wisdom of Thai Traditional Medicine from Thai Traditional Healers in Sathingphra Peninsula, Songkhla Province

สุธี เทพสุริวงศ์

Sutee Tepsuriwong

วิทยาลัยชุมชนสงขลา อ.เทพา จ.สงขลา 90150

Songkhla Community College, Thepha, Songkhla 90150, Thailand

Corresponding author: E-mail: sutee_2512@hotmail.com

(Received: September 17, 2019; Accepted: November 25, 2019)

Abstract: This research aimed to learn the wisdom of Thai traditional medicine from folk healers in Sathingphra peninsula, Songkhla province. A qualitative research is used as a research method that forty - five folk healers were interviewed. Most folk healers were Buddhist married males, and aged between 71-90 years, who completed compulsory education at elementary level and ability to read and write fluently. From their background, most folk healers inherit the wisdom from ancestors. They were skilled in Thai massage healing, such as chiropractic and paralysis massaging, together with herbal healing and magical healing. Most folk healers start their learning of Thai traditional medicine at the age of 16 – 30, resulting in patients’ recovery after their healing. Folk healers were very experienced in healing bones, muscles, and paralysis. Places for healing were folk healers’ houses, while money and belongings are given to folk healers as a treatment fee. Folk healers pass on knowledge to their descendants in their families. Diligence, honesty and patience to learn Thai traditional medicine were characteristics of persons who want to learn Thai traditional medicine.

Keywords: Wisdom of Thai traditional medicine, folk healers, Sathingphra peninsula

บทคัดย่อ : การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพใช้การสัมภาษณ์เจาะลึกหมอพื้นบ้าน จำนวน 45 คน พบว่าส่วนใหญ่เป็นเพศชาย นับถือศาสนาพุทธ มีอายุระหว่าง 71 – 90 ปี มีสถานภาพสมรส จบการศึกษามัธยมศึกษาชั้นต้นสามารถอ่านออกเขียนได้คล่อง ภูมิหลังของหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่มีการสืบทอดจากบรรพบุรุษ มีความถนัดในการรักษาแบบนวดแผนไทย ทั้งจัดกระดูก อัมพฤกษ์ อัมพาต มีการใช้สมุนไพรร่วมกับคาถา หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เริ่มเรียนแพทย์แผนไทยในช่วงอายุ 16 – 30 ปี ผลการรักษาทำให้ผู้ป่วยมีอาการดีขึ้นถึงหายเป็นปกติ มีประสบการณ์การรักษาโรคเกี่ยวกับกระดูก กล้ามเนื้อ อัมพฤกษ์ อัมพาตมากที่สุด ใช้สถานที่ที่บ้านหมอพื้นบ้าน มีการคิดค่ารักษาเป็นเงินและ

สิ่งของ มีการถ่ายทอดความรู้ให้ลูกหลานในตระกูล และคุณลักษณะของผู้เรียนแพทย์แผนไทย ควรมีลักษณะเป็นคนที่มีความขยัน อดทน ซื่อสัตย์ และที่สำคัญต้องมีใจรักในวิชาการแพทย์แผนไทย

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย หมอพื้นบ้าน คาบสมุทรสทิงพระ

คำนำ

ประเทศไทยอยู่ในเขตร้อนชื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติแห่งหนึ่งของโลก เนื่องจากตั้งอยู่ในแถบเส้นศูนย์สูตรเป็นบริเวณที่มีสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยและการเจริญเติบโตของสิ่งมีชีวิต มีระบบนิเวศที่มีหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity) อุดมด้วยพืชพรรณหลากหลายชนิด โดยเฉพาะพืชสมุนไพรที่มีคุณค่ามากมายสร้างวัฒนธรรมภูมิปัญญาการเรียนรู้และการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรเหล่านั้นเพื่อใช้ในการดูแลสุขภาพ โดยได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุจนกลายเป็นวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นซึ่งพืชสมุนไพรที่ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตแตกต่างกันไป กระทั่งเป็นภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่มีบทบาทสำคัญต่อการดูแลสุขภาพของคนไทย โดยการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ ซึ่งมีหมอพื้นบ้านที่เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในการดูแลสุขภาพประชาชนในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาของชุมชน

เช่นเดียวกับบริเวณพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ ตั้งอยู่บนภาคใต้ของประเทศไทยทางฝั่งทะเลอ่าวไทย มีทะเลสาบสงขลาเคียงข้างทางทิศตะวันตก มีลักษณะเป็นสันทรายมีแนวยาวตั้งแต่อำเภอระโนด สทิงพระ กระแสสินธุ์ ถึงอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยของหมอพื้นบ้านที่มีการยอมรับใช้งานได้จริงอยู่ในชุมชน ในการป้องกันดูแล และ

การรักษาสุขภาพด้วยองค์ความรู้การแพทย์แผนไทย ในชุมชน การดูแลสุขภาพตนเองด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลายชุมชนสามารถดูแลกันมาเป็นเวลานาน ดังที่ Kulprasutidilok and Phollawan (2018) ได้ศึกษาองค์ความรู้ในการดูแลสุขภาพตนเองจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนไทยทรงดำ ตำบลบ้านดอน อำเภออุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่าการรักษาดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์พื้นบ้าน มีการรักษาดูแลสุขภาพทั้งทางกาย ใจและจิตวิญญาณ เช่น การตั้งครุ การใช้คาถาประกอบการรักษา การรักษาด้วยสมุนไพร และให้ความสำคัญกับการห้ามกินของแสลง การดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของชาวไทยทรงดำ อาศัยความเชื่อ พิธีกรรม วัฒนธรรมของชุมชน และทรัพยากรในชุมชน เช่น การดูแลสุขภาพด้านประเพณีการเกิด ด้านการดูแลเด็ก การบริโภคผักพื้นบ้าน อาหารพื้นเมือง และการรักษาอาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพร นอกจากนี้ Jitae *et al.* (2019) ได้ศึกษาภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพกรณีศึกษาหมู่บ้านน้ำลิ้น จังหวัดลำพูน พบว่าประชาชนมีการใช้พืชสมุนไพรพื้นบ้านและรูปแบบการใช้กลุ่มพืช แบ่งเป็นกลุ่มพืชที่ใช้ขับปัสสาวะ ใช้แก้ไข้ ใช้แก้อาการท้องร่วง ใช้ถ่ายพยาธิ ใช้บำรุงกำลัง ใช้บรรเทาอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ แก้โรคผิวหนัง และใช้ไล่แมลง นอกจากนี้ Chaiphakdee (2016) ได้ศึกษาการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญานวดแบบพื้นบ้านโดยใช้สมุนไพรในชุมชน พบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีในชุมชน ได้แก่ การรักษาโดยใช้สมุนไพรรักษาโรคอย่างเดี่ยว ใช้สมุนไพรรักษาโรคร่วมกับการนวดแผนไทย ใช้สมุนไพรร่วมกับใช้

คาถาอาคมและตรวจดวงชะตา โดยมีแรงจูงใจในการเรียนรู้คือเพื่อใช้รักษาตนเอง ญาติมิตร และผู้อื่น และเห็นคุณค่าในการสืบสานต่อไป รวมทั้ง Srisawat *et al.* (2013) ได้ศึกษาภูมิปัญญาการประยุกต์ใช้สมุนไพรสำหรับการแพทย์พื้นบ้านในท้องถิ่นจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่ามีพืชสมุนไพรหลายชนิดที่นิยมนำมาใช้ในรักษาโรคหรือกลุ่มอาการผิดปกติของร่างกาย ทั้งนี้สมุนไพรแต่ละชนิดจะมีสรรพคุณต่างกัน มีชื่อเรียกที่แตกต่างกัน โดยภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรในรักษาโรคพื้นฐาน เหล่านี้ล้วนเป็นข้อมูลการวิจัยของพื้นที่ทั่วไป แต่ยังขาดการศึกษารวบรวมข้อมูลในพื้นที่คาบสมุทรมุทสิหิงพระ จังหวัดสงขลา ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรมุทสิหิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ของชุมชนโดยมีหมอพื้นบ้านทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลสุขภาพ

อุปกรณ์และวิธีการ

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ หมอพื้นบ้านในคาบสมุทรมุทสิหิงพระ จังหวัดสงขลา ตามข้อมูลของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสงขลา จำนวน 120 คน โดยคัดเลือกสัมภาษณ์เจาะลึกจากหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษาโรคไม่น้อยกว่า 10 ปี และมีความคงอยู่เป็นหมอพื้นบ้าน โดยพบการเปลี่ยนแปลงของหมอพื้นบ้านหลายประการ เช่น เสียชีวิต เปลี่ยนแปลงที่อยู่ บวญไม่สบายไม่สามารถให้ข้อมูลได้ ทำให้มีหมอพื้นบ้านคงเหลือ จำนวน 45 คน โดยที่สุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง แบ่งออกเป็นหมอพื้นบ้านอำเภอสมุทสิหิงพระ จำนวน 18 คน หมอพื้นบ้านอำเภอระโนด จำนวน 5 คน หมอพื้นบ้านอำเภอ

กระแสดินธุ์ จำนวน 7 คน และหมอพื้นบ้านอำเภอสิงหนคร จำนวน 15 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1) การสังเกต ผู้วิจัยได้ใช้เทคนิคการสังเกต ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ควบคู่กันไป เพื่อให้ได้ความสมบูรณ์ของข้อมูลในการศึกษาวิจัย 2) การสัมภาษณ์ โดยใช้เทคนิคการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ ซึ่งผู้วิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์เอง เพื่อให้ได้ข้อมูลละเอียดตรงกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ให้ได้มากที่สุด โดยเป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สัมภาษณ์ตามแบบฟอร์ม 3) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ตามแบบฟอร์มตัวอย่างข้อคำถาม เช่น มีประสบการณ์ในการรักษาโรคมาแล้วกี่ปี เหตุเหตุจูงใจสำคัญที่ทำให้ท่านมาเป็นหมอพื้นบ้าน เป็นต้น การสัมภาษณ์และการสนทนาตามประเด็นคำถามที่กำหนดไว้ เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ 4) การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ด้วยแบบสอบถามปลายเปิด การสัมภาษณ์ การสังเกต จดบันทึก เป็นการวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ด้วยการวิเคราะห์ส่วนประกอบ (Component Analysis) รวมทั้งใช้การตารางแจกแจงความถี่ของข้อมูล แล้วนำมาคิดเป็นค่าร้อยละ และสรุปบรรยายเชื่อมโยงข้อมูล และ 5) การเรียบเรียงข้อมูล นำเสนอข้อมูลแบบบรรยายประกอบตาราง และสรุปเรียบเรียงข้อมูลตามลำดับ

การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิจัยครั้งนี้มีการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ 1) การศึกษาเอกสารและ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยจากหมอพื้นบ้าน ข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ รวมทั้งการศึกษาและรวบรวมข้อมูลหัตถิภูมิหมอพื้นบ้านในพื้นที่คาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลา ประกอบด้วย 4 อำเภอ คือ อำเภอระโนด อำเภอกระแสสินธุ์ อำเภอสทิงพระ และอำเภอสิงหนคร (Figure 1) จากข้อมูลการขึ้นทะเบียนและการสำรวจของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสงขลา พบว่ามีหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระทั้งหมด จำนวน 120 คน 2) การศึกษารวบรวมข้อมูลภาคสนาม เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นรายบุคคลที่มีประสบการณ์ในการรักษาโรคไม่น้อยกว่า 10 ปี และมีความคงอยู่เป็นหมอพื้นบ้าน พบหมอพื้นบ้านคงเหลือ จำนวน 45 คน คิดเป็นร้อยละ 37.5 ของจำนวนหมอพื้นบ้านทั้งหมด จึงใช้เป็นกลุ่มตัวอย่าง ที่สุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง แบ่งออกเป็นหมอพื้นบ้านอำเภอสทิงพระ จำนวน 18 คน หมอพื้นบ้าน

อำเภอระโนด จำนวน 5 คน หมอพื้นบ้านอำเภอกระแสสินธุ์ จำนวน 7 คน และหมอพื้นบ้านอำเภอสิงหนคร จำนวน 15 คน 3) การวิเคราะห์ข้อมูลทั้งจากข้อมูลเอกสารและภาคสนามโดยใช้การสังเกตการสัมภาษณ์เจาะลึกและการบันทึกข้อมูลอย่างละเอียด เป็นการวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ด้วยการวิเคราะห์ส่วนประกอบ (Component Analysis) รวมทั้งใช้การตารางแจกแจงความถี่ของข้อมูล แล้วนำมาคิดเป็นค่าร้อยละ และสรุปด้วยการบรรยายเชื่อมโยงข้อมูล เพื่อนำเสนอข้อมูลในรูปแบบเชิงบรรยายประกอบตาราง แบ่งออกเป็น 5 ตอน ประกอบด้วย ตอนที่ 1 คุณลักษณะส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้าน ตอนที่ 2 ภูมิหลังการเป็นหมอพื้นบ้านหรือประสบการณ์การรักษา ตอนที่ 3 กระบวนการรักษาของหมอพื้นบ้าน ตอนที่ 4 การใช้สมุนไพรในการรักษาโรค และตอนที่ 5 การถ่ายทอดวิชาความรู้

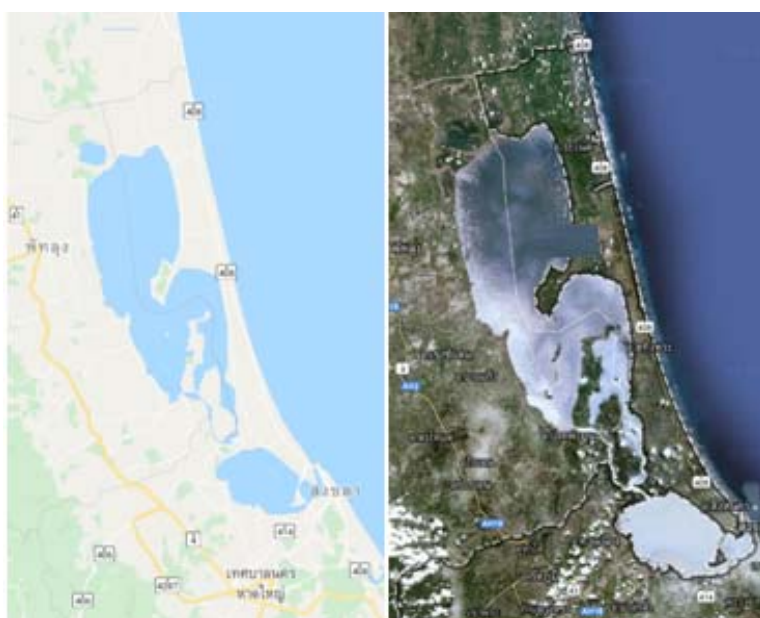

Figure 1. Satunghphra peninsula

ผลการศึกษา

ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ออกเป็น 5 ส่วน ประกอบด้วย (1) คุณลักษณะส่วนบุคคลของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่าหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นเพศชาย นับถือศาสนาพุทธ มีอายุระหว่าง 71 - 90 ปี (Figure 2) เห็นได้ว่าหมอพื้นบ้านมีแนวโน้มที่จะลดลงไป ด้านสถานภาพสมรสพบว่า หมอพื้นบ้านมีสถานภาพอยู่กับผู้ครองมากที่สุด ด้านการศึกษา พบว่าหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ จบการศึกษามัธยมศึกษาถึงระดับประถมศึกษา ทำให้หมอพื้นบ้านมีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ถึงระดับอ่าน - เขียนได้คล่อง อาชีพหลักของหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกร คือ ทำนา ทำสวน ทำไร่ รองลงมาคือประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น หมอพื้นบ้าน ทำยาสมุนไพรขาย สมาชิก อบต. พระหรือนักบวช เป็นต้น

(2) ภูมิหลังการเป็นหมอพื้นบ้านและประสบการณ์การรักษาของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่าหมอพื้นบ้านมีภูมิหลังในการมาเป็นหมอพื้นบ้านหรือประสบการณ์ในการรักษาประชาชนในชุมชนนั้น มีมูลเหตุจูงใจที่ทำให้มาเป็นหมอพื้นบ้าน ได้แก่ ส่วนใหญ่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา เป็นต้น หมอพื้นบ้านไม่มีการศึกษาความรู้ด้านแพทย์แผนไทยเพิ่มเติมจากแหล่งใด ส่วนด้านความถนัดในการรักษาของหมอพื้นบ้านนั้นพบว่า หมอพื้นบ้านมี 3 ประเภท คือ 1) หมอนวด มีทั้งนวดเพื่อจัดกระดูก รักษาอัมพฤกษ์ อัมพาต 2) หมอจัดยาสมุนไพรอย่างเดียว และ 3) เป็นร่างทรงใช้ไสยศาสตร์ ซึ่งหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่มีความถนัดในด้านหมอนวด มีทั้งนวด จัดกระดูก รักษาอัมพฤกษ์ อัมพาต ใช้สมุนไพร

และคาถาร่วม ส่วนช่วงอายุของหมอพื้นบ้านที่เริ่มเรียนแพทย์แผนไทย สอดคล้องกับระยะเวลาที่หมอพื้นบ้านได้ทำการรักษาและทำให้ชาวบ้านยอมรับในการรักษาด้วยการแพทย์แผนไทย เป็นระยะเวลามากกว่า 40 ปี ส่วนในด้านผลการรักษา สามารถรักษาให้ผู้ป่วยอาการดีขึ้น - หายดีเป็นปกติได้ ในด้านทัศนคติต่อการแพทย์แผนไทยที่จะสามารถคงอยู่ได้ต่อไปถึงรุ่นลูกหลาน

(3) กลุ่มโรคที่ทำการรักษาของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่ากลุ่มโรคที่ทำการรักษาของหมอพื้นบ้าน มีหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษาโรคที่เกี่ยวกับกระดูก กล้ามเนื้อ เส้นเอ็น ปวดเมื่อย อัมพฤกษ์ อัมพาต มากที่สุด ส่วนการวินิจฉัยโรคเพื่อการรักษาอาการของโรค ได้แก่ การรักษาด้วยการนวดเพื่อบำบัดรักษา เมื่อทำการรักษาแล้วหมอไม่ได้ติดตามผลการรักษา ส่วนสถานที่ที่ใช้ในการรักษาของหมอพื้นบ้าน ส่วนใหญ่เป็นที่บ้านหมอ ส่วนในเรื่องของค่าตอบแทนหรือการคิดค่ารักษาหลังการรักษาโรคหายดีแล้ว มีหมอพื้นบ้านที่คิดค่ารักษาเป็นเงินทอง

(4) การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่ามีการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน มีโรคที่พบบ่อยในชุมชนส่วนใหญ่เป็นโรคที่เกี่ยวกับกระดูก กล้ามเนื้อ เส้นเอ็น ปวดเมื่อย อัมพฤกษ์ อัมพาต จึงมีการรักษาด้วยการนวด การต่อกระดูก การจับเส้น ใช้เป็นน้ำมันนวดสมุนไพร มีหมอพื้นบ้านบางคนบอกว่าใช้การเสกคาถาผสมผสานด้วย นอกจากนี้ยังมีโรคที่เกี่ยวกับระบบขับถ่าย เช่น โรคริดสีดวงทวาร ซึ่งยาที่ใช้ส่วนใหญ่ผสมเป็นยาลูกกลอน ยังพบโรคที่เกี่ยวข้องกับสตรี เช่น เลือด ลม มดลูก เป็นต้น ซึ่งสตรีที่

มีปัญหาเกี่ยวกับเลือดลม ประจำเดือน พบหมอพื้นบ้านที่ได้ศึกษาทางด้านแพทย์แผนไทยมาเปิดร้านขายยาสมุนไพร ที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา สามารถจัดยาสมุนไพรให้ผู้ป่วยที่มาใช้บริการได้ ส่วนสถานการณ์ในเก็บยาสมุนไพรมาใช้ส่วนหนึ่งใช้ยาสมุนไพรที่มีขายในร้านขายยาสมุนไพร มีบางชนิดก็ปลูกไว้บริเวณข้างบ้านบ้าง หรือไปหาในป่าบ้างแต่ก็มีความยากลำบาก และมีความเชื่อหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ผู้เก็บยาต้องระวังไม่ให้เงาตนเองไปทับต้นยาสมุนไพรที่จะไปเก็บ ก่อนจะเก็บต้นยาสมุนไพรต้องว่าคาถา เป็นต้น

และ (5) การถ่ายทอดวิชาความรู้ของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสติงพระ พบว่ามีการถ่ายทอด

วิชาความรู้ของหมอพื้นบ้านน้อยมาก ส่วนใหญ่ที่พบมักเป็นผู้ที่หวงวิชาความรู้ในด้านนี้ ไม่บอกใครนอกจากให้ลูกหลานสายเลือดโดยตรงหรือใกล้เคียง แต่ก็พบหมอพื้นบ้านบางคนที่ใจกว้างสามารถสอน และถ่ายทอดวิชาความรู้ให้คนรุ่นใหม่ ส่วนลักษณะของบุคคลที่จะเรียนแพทย์แผนไทยได้เป็นอย่างดี ควรมีลักษณะเป็นคนที่มีความขยัน อดทน ซื่อสัตย์ และที่สำคัญต้องมีใจรักในวิชาการแพทย์แผนไทย คิดว่าในอนาคตวิชาความรู้เรื่องการแพทย์แผนไทยจะสูญหายไป เนื่องจากขาดคนที่รักในวิชาการแพทย์แผนไทยอย่างแท้จริง

Figure 2. Interviews folk healers

อภิปรายผล

การศึกษาคุณลักษณะส่วนบุคคลของหมอฟันบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่าหมอฟันบ้านส่วนใหญ่เป็นเพศชาย นับถือศาสนาพุทธ มีอายุระหว่าง 71 - 90 ปี เห็นได้ว่าหมอฟันบ้านมีแนวโน้มที่จะลดลงเนื่องจากมีอายุเพิ่มมากขึ้น ส่วนด้านสถานภาพสมรส พบว่าหมอฟันบ้านมีสถานภาพอยู่กับคู่ครองมากที่สุด ด้านการศึกษา พบว่าหมอฟันบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับคือระดับประถมศึกษา ทำให้หมอฟันบ้านมีความสามารถในการอ่านออกเขียนได้ ถึงระดับอ่าน - เขียนได้คล่อง อาชีพหลักของหมอฟันบ้านส่วนใหญ่ ประกอบอาชีพเกษตรกรคือ ทำนา ทำสวน ทำไร่ รองลงมาคือประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น หมอฟันบ้าน ทำยาสมุนไพรขาย สมาชิก อบต. เป็นพระหรือนักบวช เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าภูมิปัญญาหมอฟันบ้านเป็นรูปแบบการดูแลสุขภาพที่มีมานานแล้วแต่ปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะสูญหายไป เนื่องจากไม่สามารถหาผู้ที่จะมาสืบทอดและอนุรักษ์ไว้ ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของ Wisungre *et al.* (2018) พบว่าหมอฟันบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ เพศชาย ไม่ได้ประกอบอาชีพ มีประสบการณ์ในการเป็นหมอฟันบ้าน 21-40 ปี การศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่าและทุกคนนับถือศาสนาพุทธ นอกจากนี้การศึกษาของ Muenhor and Manglakeeree (2018) หมอฟันบ้านชนเผ่ากะเลิงในจังหวัดนครพนม ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 63 ปี มีระยะเวลาในการทำหน้าที่เป็นหมอฟันบ้านเฉลี่ย 32 ปี ด้านการศึกษาของหมอฟันบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 รองลงมา คือไม่ได้เรียนหนังสือ ส่วนใหญ่ไม่ได้ประกอบอาชีพ และหมอ

ฟันบ้านชนเผ่ากะเลิงทุกคนนับถือศาสนาพุทธ ในด้านภูมิหลังการเป็นหมอฟันบ้านและประสบการณ์การรักษาของหมอฟันบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่าหมอฟันบ้านมีภูมิหลังในการมาเป็นหมอฟันบ้านหรือประสบการณ์ในการรักษาประชาชนในชุมชนนั้น มีมูลเหตุจูงใจที่ทำให้มาเป็นหมอฟันบ้านได้แก่ ส่วนใหญ่มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา เป็นต้น หมอฟันบ้านไม่มีการศึกษาความรู้ด้านแพทย์แผนไทยเพิ่มเติมจากแหล่งใด ส่วนด้านความถนัดในการรักษาของหมอฟันบ้านนั้น พบว่าหมอฟันบ้านมี 3 ประเภทคือ 1) หมอนวด มีทั้งนวดเพื่อจัดกระดูก รักษาอัมพฤกษ์ อัมพาต 2) หมอจัดยาสมุนไพรอย่างเดียว และ 3) เป็นร่างทรงใช้ไสยศาสตร์ จึงมีการรักษาด้วยการนวด การต่อกระดูก การจับเส้น ใช้เป็นน้ำมันนวดสมุนไพร มีหมอฟันบ้านบางคนบอกว่าใช้การเสกคาถาผสมผสานด้วย ซึ่งหมอฟันบ้านส่วนใหญ่มีความถนัดในด้านหมอนวด มีทั้งการนวด การจัดกระดูก การรักษาอัมพฤกษ์ อัมพาต การใช้สมุนไพรและคาถาร่วม ส่วนช่วงอายุของหมอฟันบ้านที่เริ่มเรียนแพทย์แผนไทย สอดคล้องกับระยะเวลาที่หมอฟันบ้านได้ทำการรักษาและทำให้ชาวบ้านยอมรับในการรักษาด้วยการแพทย์แผนไทย ส่วนใหญ่ได้ทำการรักษามาเป็นระยะเวลามากกว่า 40 ปี ส่วนในด้านผลการรักษา สามารถรักษาให้ผู้ป่วยอาการดีขึ้น - หายดีเป็นปกติได้ มีทัศนคติต่อการแพทย์แผนไทยที่จะรักษาไว้ให้คงอยู่สืบต่อไปถึงรุ่นลูกหลาน สอดคล้องกับ Yoadsomsuay (2013) และ Muenhor and Manglakeeree (2018) ได้ศึกษาประเด็นมูลเหตุจูงใจหรือความเป็นมาในการสืบทอดการทำหน้าที่หมอฟันบ้าน พบว่าความเป็นมาในการ

เป็นหมอพื้นบ้าน คือ การที่มีคนในครอบครัวหรือบรรพบุรุษเป็นหมอพื้นบ้าน และได้รับการถ่ายทอดความรู้สืบทอดกันมา มีความสนใจและอยากช่วยเหลือผู้อื่น และมีคนในครอบครัวเจ็บป่วยจึงไปศึกษาหาความรู้เพื่อมารักษา หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ไม่เคยไปศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการรักษาโรค แต่มีการประยุกต์ใช้ความรู้นำมาปรับใช้กับคนไข้แต่ละรายตามความเหมาะสม นอกจากนี้ประสบการณ์ที่สั่งสมประกอบกับความรู้ที่ใช้ในการรักษาของหมอพื้นบ้าน ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่เป็นการบันทึกไว้ในความทรงจำของหมอพื้นบ้านเอง

ด้านการรักษาของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่าประเภทของการรักษาของหมอพื้นบ้าน มีหมอพื้นบ้านที่มีประสบการณ์ในการรักษาโรคที่เกี่ยวกับกระดูก กล้ามเนื้อ เส้นเอ็น ปวดเมื่อย อัมพฤกษ์ อัมพาตมากที่สุด ส่วนใหญ่มีการวินิจฉัยโรคก่อนการรักษาด้วยการนวด เพื่อบำบัดรักษา หลังจากการรักษาแล้วหมอไม่ได้ติดตามผลการรักษา ส่วนสถานที่ที่ใช้ในการรักษาของหมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ใช้บ้านหมอเป็นสถานที่รักษา ส่วนในเรื่องของค่าตอบแทนหรือการคิดค่ารักษาหลังการรักษาโรคหายดีแล้ว มีหมอพื้นบ้านที่คิดค่ารักษาเป็นเงินทองและบางส่วนไม่คิดค่ารักษาแต่เป็นรูปแบบเป็นค่าบูชาครู สอดคล้องกับการศึกษาของ Surakarakun *et al.* (2015) มีกระบวนการรักษา 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนการรักษาก่อน 2) ขั้นตอนการรักษา 3) ขั้นตอนเสร็จสิ้นการรักษา และมีรูปแบบในการรักษา คือ มีการจัดกระดูก การใช้น้ำมันมะพร้าว การเข้าเฝือกไม้ไผ่ การใช้ยาสมุนไพร และการใช้คาถาอาคม ผู้ที่มารับการรักษาส่วนใหญ่เป็นประชาชนที่อยู่ในพื้นที่และพื้นที่จังหวัดใกล้เคียงมาด้วยอาการบาดเจ็บทางกระดูก เช่น กระดูกหัก แตรง ร้าว ข้อเคลื่อน เลื่อน

หลุด เป็นผู้ที่เคยรับการรักษาจากโรงพยาบาลมาแล้ว และผู้ที่มารับการรักษาโดยตรง นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Chaiphakdee (2016) เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านโดยใช้สมุนไพรในชุมชน พบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีในชุมชน ได้แก่ การรักษาแบบพื้นบ้านโดยใช้สมุนไพรรักษาโรคอย่างเดี่ยว ใช้สมุนไพรรักษาโรคร่วมกับการนวดแผนไทย โดยใช้สมุนไพรรักษาโรคร่วมกับการใช้คาถาอาคมและตรวจดวงชะตา โดยมีแรงจูงใจในการเรียนรู้คือเพื่อใช้รักษาตนเอง ญาติมิตร และผู้อื่นและเห็นคุณค่าในการสืบสานต่อไป การจัดการความรู้ พบว่า มีวิธีการเรียนรู้โดยเรียนเองจากตำราโบราณและจดจำได้ไม่ได้จดบันทึกต่อเรียนรู้เองโดยวิธีครูพักลักจำ เรียนโดยการท่องจำจากครูและฝึกปฏิบัติจนใช้ได้ เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และจดจำไว้ จัดเก็บความรู้โดยการจดจำแล้วมาปฏิบัติตามคำบอกเล่า ไม่มีการบันทึก และใช้ความรู้ในการรักษาผู้ป่วยโดยให้บริการ 3 แบบ คือ ผู้ป่วยมารักษาเองที่บ้านของหมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้านเดินทางไปรักษาที่บ้านผู้ป่วย และผู้ป่วยมารักษาที่โรงพยาบาล ที่มีการรักษาแบบพื้นบ้านขั้นตอนในการรักษา คือ มีการซักประวัติและประเมินอาการก่อน มีการไหว้ครู มีการทำสมาธิแผ่เมตตาให้เจ้ากรรมนายเวรของผู้ป่วย จากนั้นจึงรักษาโดยใช้สมุนไพรรักษาอย่างเดี่ยว หรือโดยใช้สมุนไพรรักษา ร่วมกับการนวดแผนไทยที่ใช้ลูกประคบ หรือใช้สมุนไพรรักษา ร่วมกับการใช้คาถาอาคมและตรวจดวงชะตา ขณะรักษาก็จะมีการประเมินสภาพของผู้ป่วยและให้คำแนะนำ ค่าตอบแทนในการรักษา ส่วนมากคิดเป็นค่ายกครูหรือเป็นการด่าหัวแทน ส่วนด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่ามีการ

ใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน มีโรคที่พบบ่อยในชุมชนส่วนใหญ่เป็นโรคที่เกี่ยวกับกระดูก กล้ามเนื้อ เส้นเอ็น ปวดเมื่อย อัมพฤกษ์ อัมพาต จึงมีการรักษาด้วยการนวด การต่อกระดูก การจับเส้น ใช้เป็นน้ำมันนวดสมุนไพร มีหมอพื้นบ้านบางคนบอกว่าการใช้การเสกคาถาผสมผสานด้วย นอกจากนี้ยังมีโรคที่เกี่ยวกับระบบขับถ่าย เช่น โรคริดสีดวง ซึ่งยาที่ใช้ส่วนใหญ่ผสมเป็นยาลูกกลอน ยังพบโรคที่เกี่ยวกับสตรี เช่น เลือด ลม มดลูก ซึ่งสตรีที่มีปัญหาเกี่ยวกับเลือดลม ประจำเดือน พบหมอพื้นบ้านที่ได้ศึกษาทางด้านแพทย์แผนไทยมาเปิดร้านขายยาสมุนไพร ที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา สามารถจัดยาสมุนไพรให้ผู้ป่วยที่มาใช้บริการได้ ส่วนสถานการณ์ในการเก็บยาสมุนไพรมาใช้ส่วนหนึ่งใช้ยาสมุนไพรที่มีขายในร้านขายยาสมุนไพร มีบางชนิดก็ปลูกไว้บริเวณข้างบ้านบ้าง หรือไปหาในป่าบ้างแต่ก็มีความยากลำบาก และมีความเชื่อหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ผู้เก็บยาต้องระวังไม่ให้เงาตนเองไปทับต้นยาสมุนไพรที่จะไปเก็บ ก่อนจะเก็บต้นยาสมุนไพรต้องว่าคาถาเป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของ Srisawat *et al.* (2013) ภูมิปัญญาการประยุกต์ใช้สมุนไพรสำหรับการแพทย์พื้นบ้านในท้องถิ่นจังหวัดชายแดน พบว่ามีพืชสมุนไพรหลายชนิดที่นิยมนำมาใช้ในรักษาโรคหรือกลุ่มอาการผิดปกติของร่างกาย ทั้งนี้แต่ละชนิดที่นำมาใช้จะมีสรรพคุณหลายอย่าง แต่จะมีชื่อเรียกของชนิดและพันธุ์พืชสมุนไพรที่แตกต่างจากท้องถิ่นอื่น ๆ โดยภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรมักเป็นเรื่องการบำบัดรักษาอาการป่วยพื้นฐานในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นกลุ่มอาการและโรคที่ไม่รุนแรงนัก นอกจากนี้แนวคิดในการศึกษาของ Thakrairach (2017) ที่ได้เสนอแนวคิดนิเวศ

วัฒนธรรม พบว่าการบวชป่าหรือบวชต้นไม้เป็นภูมิปัญญาและแนวคิดเพื่อต้องการหยุดยั้ง การทำลายป่า เป็นกุศโลบายมิให้คนตัดไม้ทำลายป่าเป็นแนวความคิดความเชื่อของชาวพุทธซึ่งคล้ายกับการบวชพระ ดังนั้นการบวชจึงเป็นพิธีกรรมหนึ่งที่เป็นการประยุกต์ใช้กับการอนุรักษ์ป่าได้ นอกจากนี้ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องได้พยายามสร้างและเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้าน ทั้งการพัฒนากิจกรรมชุมชนและการสร้างโอกาสการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมสู่การปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์ชนิดพันธุ์ และพื้นที่ป่าสมุนไพร อาจเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับบริบทชุมชน เป็นแนวทางที่จะได้ช่วยกันฟื้นฟูป่าสมุนไพรให้กับชุมชนได้ในหลายชุมชน นอกจากนี้ยังมีแบบแผนการดำรงชีวิตของประชาชน ส่วนใหญ่ที่ยังมีแนวปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับสิ่งเหนือธรรมชาติภายใต้ความเชื่อความศรัทธาของผู้คนจึงเป็นแนวคิดแนวทางที่จะช่วยในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาสมุนไพรพื้นบ้านได้ด้วย และด้านการถ่ายทอดวิชาความรู้ของหมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระ พบว่ามีการถ่ายทอดวิชาความรู้ของหมอพื้นบ้านน้อยมาก ส่วนใหญ่ที่พบมักเป็นผู้ที่หวงวิชาความรู้ในด้านนี้ไม่บอกใครนอกจากให้ลูกหลานสายเลือดโดยตรงหรือใกล้ชิดเคียง แต่ก็พบหมอพื้นบ้านบางคนก็ใจกว้างสามารถสอน และถ่ายทอดวิชาความรู้ให้คนรุ่นใหม่ด้วยการเป็นวิทยากรให้สถานศึกษาทั้งในระดับประถมศึกษาถึงระดับมหาวิทยาลัย ส่วนลักษณะของบุคคลที่จะเรียนแพทย์แผนไทยได้เป็นอย่างดี ควรมีลักษณะเป็นคนที่มีความขยัน อดทน ซื่อสัตย์ และที่สำคัญต้องมีใจรักในวิชาการแพทย์แผนไทย ดังนั้นแนวโน้มในอนาคตวิชา

ความรู้เรื่องการแพทย์แผนไทยจะสูญหายไปจากชุมชน แต่อาจมีการรวบรวมไว้ในระดับสถานศึกษา เช่น คณะแพทย์แผนไทย เป็นต้น เนื่องจากชาวคนที่รักใน วิชาการแพทย์แผนไทยอย่างแท้จริง และแนวคิดที่ทวง วิชาให้ลูกหลานสายเลือดโดยตรง ซึ่งสอดคล้องกับ การศึกษาของ Chaiphakdee (2016) เรื่อง การ จัดการเรียนรู้ภูมิปัญญานวดแบบพื้นบ้านโดยใช้ สมุนไพรในชุมชน ในการถ่ายทอดความรู้ พบว่ามี 4 แบบ คือ 1) ถ่ายทอดให้แก่ญาติเท่านั้น 2) ให้แก่ผู้อื่น ซึ่งทั้งสองแบบนี้มีการยกครู 3) ถ่ายทอดให้แก่ผู้ป่วย และญาติ โดยให้คำแนะนำเรื่องสุขภาพ 4) เป็น วิทยากรอบรมถ่ายทอดความรู้โดยแนะนำวิธีการที่ นำไปใช้ได้ อย่างง่าย ผู้สืบทอดความรู้จำเป็นต้องเป็นคนมี ศรัทธา จิตใจดี ซื่อสัตย์ เข้าใจในศาสตร์ของหมอ พื้นบ้าน ไม่โลภมาก ไม่ใช้ความรู้ในทางที่ผิด เช่นเดียวกับการศึกษาของ Tuseewan *et al.* (2016) ได้ศึกษาข้อมูลเชิงลึก เรื่อง ภูมิปัญญาการ รักษาด้วยการนวดรักษาของนางรำไพ ศรีโคตร พบว่า นางรำไพ ศรีโคตร ได้เริ่มต้นเรียนรู้วิธีการ นวดได้ 22 ปี โดยได้รับความรู้มาจากคุณปู่ทวดไหล ธาณี ที่เป็นหมอนวดโบราณ และปู่ทวดมีหลานหลาย คนแต่ละคนมีลักษณะนิสัยใจคอแตกต่างกัน จึงได้ สังเกตแต่ละคน โดยดูจากใจรักและมุ่งมั่นที่ อยากจะสืบทอดการนวด เป็นผู้ที่อยากจะเรียนรู้และ สืบทอดการนวดรักษาอย่างจริงจัง และจากการได้ ติดตามปู่ทวดไปในทุก ๆ ที่ ด้วยความสนใจมาก วัน หนึ่งปู่ทวดจึงได้ถ่ายทอดวิชาสมุนไพรให้รำไพเพื่อ ช่วยรักษาคนป่วยให้หายเหมือนที่ปู่ทวดทำ ปู่ทวดได้ เห็นถึงความมุ่งมั่นและเพียรพยายาม จึงได้ไว้วางใจและ ถ่ายทอดวิชาการนวดรักษาให้รำไพ

สรุป

การวิจัยในครั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษาภูมิ ปัญญาการแพทย์แผนไทยจากหมอพื้นบ้านใน คาบสมุทรสทิงพระ จังหวัดสงขลาที่มีส่วนสำคัญใน การเป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลสุขภาพของ คนในชุมชน และเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการพึ่งพายา จากต่างประเทศ การนำภูมิปัญญาที่มีการใช้งานได้ อยู่จริงในชุมชนมาประยุกต์ใช้หรือปรับเปลี่ยนให้ สอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบททางสังคมวัฒนธรรม ที่มีหมอพื้นบ้านทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลสุขภาพของ ชุมชนตามความเชื่อความศรัทธา รวมทั้งความถนัด ในการรักษาของหมอพื้นบ้านที่งานวิจัยค้นพบว่า หมอพื้นบ้านในคาบสมุทรสทิงพระมีความถนัดใน การรักษา 3 ประเภท คือ 1) หมอพื้นบ้านที่รักษา ด้วยการนวดแผนไทย การจัดกระดูก รักษาอัมพฤกษ์ อัมพาต 2) หมอพื้นบ้านที่รักษาด้วยการจัดยา สมุนไพร และ 3) หมอพื้นบ้านที่รักษาด้วยความเชื่อใน การเป็นร่างทรงหรือใช้ไสยศาสตร์ในการรักษาทางด้าน จิตใจของคนในชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณ จากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และ ขอขอบพระคุณหมอพื้นบ้านในพื้นที่คาบสมุทรสทิง พระทั้ง 4 อำเภอที่ให้ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

Chaiphakdee, D. 2016. Learning management on folk massage's wisdom in the use of herb community. P. 7–13. In: 3rd National Academic Conference and

- Research Presentation, towards the Second Decade: Integrating Research Use Knowledge to Sustainability. Nakhon Ratchasima College, Nakhon Ratchasima. (in Thai)
- Jaitae, S., S. Rattanapunya and M. Pangsiri. 2019. Local wisdom of traditional herbs for health promotion: A case study in Li watershed, Lamphun province. Journal of Community Development and Life Quality 7(2): 134-143. (in Thai)
- Kulprasutidilok, A. and P. Phollawan. 2018. Knowledge of healthcare from the local wisdom of Thai Song Dam community in Bandon, Uthong district, Suphanburi province. Journal of Community Development and Life Quality 6(1): 106 – 116 (in Thai)
- Muenhor, M. and N. Manglakeeree. 2018. Identity and existence Kalueng tribe folk medicine in Nakhon Phanom province. Community Health Development Quarterly Khon Kaen University 6(3): 387- 409. (in Thai)
- Srisawat, S., P. Sukchan, C. Pradabsang and S. Limchareon. 2013. Local herbal and wisdom of application in Thai traditional medicine, bordering provinces of southern Thailand. Princess of Naradhiwas University Journal 5(4): 14 -27. (in Thai)
- Surakarakun, K., T. Boonsaeng and D. Rongmuang. 2015. The Indigenous wisdom of bone healer Plai Phraya district, Krabi province. Community Health Development Quarterly Khon Kaen University. 3(2): 321-341. (in Thai)
- Thakrairach, P. 2017. Local wisdom and community forest management in the border area. Nakhon Phanom University Journal 7(1): 128 - 134. (in Thai)
- Tuseewan, M., P. Thongta. and P. Kaewbuasa. 2016. Study of folk doctor depth information subject to the wisdom of healing therapeutic massage of Mrs. Rumpai Srikot. Faculty of Thai Traditional Medicine and Alternative Medicine, Ubon Ratchathani Rajabhat University, Ubon Ratchathani. (in Thai)
- Wisungre, S., S. Klumkool, K. Duenngai and M. Narasri. 2018. Folk wisdom of healers in Mueang, Phetchabun province. Rajabhat Journal of Sciences, Humanities and Social Sciences 19(1): 131-137. (in Thai)

Yoadsomsuay, P. 2013. A study of wisdom of
folk doctor in Ampur Ongkharak,
Nakhonnayok province. Thammasat
Medical Journal. 13 (2): 212-217. (in
Thai)
